

MARGITTAI GÁBOR

TILTOTT KASTÉLY

ERDÉLYI TÖRTÉNELMI CSALÁDOK
A JÓVÁTÉTEL ÚTVESZTŐJÉBEN

KÜLSŐ MAGYAROK

TARTALOM

KIVÁLTSÁGOSOK Prológus	7
BEHORPADT VÁROS Felsőmarosújvári Telekiek - Az összeesküvő	17
ARANYBÁNYA, ARANYTEMETŐ Fugadi Bánffyak - A megoldó	41
DRAKULA NEM JÖTT Keresdi Bethlenek - A gyűjtő	75
HÁROM KILÓ ZSÍR Uzoni Mikesek - A lakótelep foglyai	105
DO-REND Altorjai Aporok - A gazda	147
ELŐRETOLT HELYŐRSÉG Küküllővári Hallerek - A lovag	179
SZAKADÉKOK Epilógus	231
IRODALOM	249
KÉPEK FORRÁSA	253

ARANYBÁNYA, ARANYTEMETŐ

Fugadi Bánffyak
A megoldó

*Játék, monopoly. Egyszer hatost dobsz, máskor egyest.
És mész tovább.*

Szín: elvirágzott orgonabokrok árnyékában, zúzalék kővel felszórt szekérút mellett kis ház, előterében fenyőfából rótt durva padok. Amit az ablakokon át látni az enteriőrből: jó ízlésre és hagyománytiszteletre valló legénylakás, amelyben az amerikai konyha kellékei éppúgy megtalálhatók, mint az ősök fotógalériája meg a hajópadlóra terített állatszőrme. A ház fölötti dombokon szántók, legelők, konyhakertek; a távolban juhnyáj barangol. Mindent beleng a friss széna és a vadvirágok kora nyári illata, még azt a magányos, kissé leharcolt, zömök épületet is, amely a völgy közepén áll. A bokrok mögül időnként egy-egy cigány asszony tűnik föl, tűzifának való gallyakat kérincsel.

Szereplők:

Bánffy Farkas: nyúlánk, borostás, kemény tartású fiatalember; modorában a finom gúny és a havasi nyersség jól megfér. Mégis mindenkivel szót ért. Főállású báró, a cselekmény egyik mozgatórugója.

Nép: hol ide, hol oda áll rendeltetése szerint, de képes elfogadni az idegen urat is, ha úgy hozza a sors. Úgy hozza.

Zömök épület: bár falai helyenként sérültek, növekvő önbizalommal magasodik ki környezetéből. Valójában mégsem épület, hanem kőből rakott trójai faló.

– Az a kérdés, mi a kénküves ménkút keresek én itt?

– Ha gondolja. Nyilván ezt szokták kérdezni öntől...

– Nem. Azt szokták kérdezni, milyen érzés arisztokrata család lezármazottjának lenni, aki Magyarországon nevelkedett, meg hogy milyen dél-erdélyi magyar szórványterületen az utolsó román falu utolsó kicsi házában élni.

– Megválaszolhatom?

Adjuk-vesszük a szót báró Bánffy Farkassal – miközben az utolsó román falu utolsó kicsi háza előtt hűsölünk. Elbűvölő tájkép tárul szemünk elé a padon ücsörögve: Erdélyi-hegyalja termékeny dombvidéke keretezi a szemhatárt, mintha Toscanát látnánk vadabb és megejtőbb kiadásban. Fialat almafák a lakhatóvá tett gazdasági épület előtt, fölöttünk gyümölcsös, alattunk patak szeli át ezt a buja növényzetű völgyet, amely hajdan a fugadi birtok központja volt. E zöld medence közepén áll a Bánffy-kastély. Benne, körülötte mindaz, amiért az ifjú báró elhagyta szülőhelyét, Magyarországot – hogy visszaköltözzön ősei szülőföldjére, Erdélybe. Méghozzá nem a viszonylagos etnikai biztonságot nyújtó tömbmagyar Székelyföldre vagy erőteljesebb magyar közösséget fenntartó városba, hanem a szórványok szórványába: a Nagyenyed melletti Fugadra, ahol közel s távol ő az egyetlen báró. És persze szinte az egyetlen magyar.

Aki szórványvidéket csak képeskönyvben látott, szórványmagyarokról, elvadult dél-erdélyi románokról csak lehangoló regényekben olvasott, az hajlamos eszelősnek vagy keresztes lovagnak látni Bánffy Farkast meg a hozzá hasonló főúri „honfoglalókat”. Ha a talpraesettséget, a vállalkozó szellemet és a családi hagyományok karbantartását hősi erénynek tekintjük, az ifjú főúr valóban hős a javából. De az ő arisztokratizmusa nem a lányregények nyafogását, hanem a problémamegoldás kiemelkedő képességét jelenti. Mint például annak a fogas kérdésnek a megválaszolását, hogyan lehet egy szépreményű logisztikai szakemberből főállású báró...

– Maradjunk a főállású problémamegoldónál – szakítja félbe gondolatmenetünket a fugadi kastélyparkban Bánffy Farkas. – Ami érdekes ebben az élethelyzetben, az a változatosság: ha a szomszéd cigány asszonynak kell öt szál fa, akkor azzal szenvedsz. Utána elmész a minisztériumba, majd a prefektúrára, közben belépsz az ügyvédhez, mert a helyi polgármester megint kitalált valami marhaságot. Ha hazaértél, azt látod, a tehén odacsinált az udvarodra, és a gazdájának meg kell magyaráznod, ne hajtsa ide az állatot... Minden szinten jelen kell lenned, irányítanod kell! Mondják, hogy itt van nekem a kastély meg a hatalmas birtok, de kevesen tudják, hogy nem

aranybánya ez, hanem aranytemető. Amikor az erdő vagy a földbirtok már nagy, akkor hoz pénzt. Addig... Kastélyból megélni, ugyan!

Az isten háta mögötti Fugadon lakni és fennmaradni, nos, ez igazi logisztikai kihívás. Rafináltan tárgyalni a fátat lopkodó traktoristákkal; ha kell, az ortodox pópának megmutatni a keresztényi szeretet felé vezető helyes utat; ha meg arra van szükség, ezer hektárokat visszaperelni olyan jogrend alapján, amelynek lényege a szabotázs és a korrupció – hát még ha magyar hektárokról van szó! Bánffy Farkasnak, aki a pesti műszaki egyetemen közlekedésmérnöként, ipari és szállítási logisztikusként végzett, nem csoda, ha tovább acélozódtak a konfliktuskezelő képességei.

– Nem szabad komolyan venni ezt az egészet – rántja meg a vállát báró Bánffy. – Játék, monopoly. Egyszer hatost dobsz, máskor egyest. És mész tovább. Amikor már nem tudsz mit kezdeni a megyei vezetővel, és röhög rajtad, akkor azt kell mondani: maga még három évig lesz a hivatalában, én viszont harminc év múlva is tulajdonos leszek, vagy magával egyezek meg, vagy az utódjával.

Meglehet, Fugad első pillantásra nemigen kínál itt senki magyaroknak évtizedes távlatot: bár a település paradicsom lehetne Erdély újrafelfedezőinek, valójában rendkívül elmaradott vidék. Nyolcszáz lakosára jutott harminc fürdőszoba – egészen Bánffy Farkas érkezéséig, aki kettőt is építtetett a volt intézői házba, így csaknem hét százalékkal növelte a fugadi tisztálkodóhelyiségek számát. Szegénység, munkanélküliség, elvándorlás sújtja a román zsákfalut, amelynek helyzetét nehezíti, hogy közvetlen szomszédja Magyarlapád a maga ezerlelkes magyarságával. Érdekes „sűrítmény” ez a község abban a romániai megyében, ahol magyarok már csak nyomokban fedezhetők föl. És nem csupán etnikai szempontból érdekes, ugyanis kevés virágzóbb település van a környéken. Lapád dolgos, élelmes falu: sajtgyár, tehenészet automata fejőcsarnokkal, koporsóműhely, kertészet, mely évente egymillió rózsatövet és félmillió gyümölcsfát nevel – száz cég biztosítja, hogy ezen a szigeten hírből se ismerjék a munkanélküliséget.

Bánffy Farkast éppen itt, Magyarlapádon érte a megvilágosodás.

Ahogy sok fiatal, a magyarországi bárót is a tánc ragadta el Erdély mélyrétegeibe. Kít a gyimesi csángó, kít a kalotaszegi, őt éppen a lapádi tánc győzte meg arról, hogy a magyar néptánc kábítószer. Halálig tartó függőséget okoz mozgásformák, dallamok, paraszttáncosok és falvak iránt. Hát még ha olyan faluról van szó, ahol most

is az a szokás, hogy a kocsmában lekapcsolják a zenegépet, és előveszik a kocsi csomagtartójából a hangszereket, ha igazán mulatni akarnak. De még a könnyűzenét is hegedűvel, brácsával és bőgővel játsszák.

Bánffy Farkas először csak ellátogatott a magyarlapádi nyári tánc táborba, aztán törzsvendég, majd a tábor vezetője lett, a helyi táncsoport megszervezője, aki számos országban turnéztatta a falusi fiatalokat. Ezzel nemcsak arra teremtett lehetőséget, hogy kiszabaduljanak zárt szórványlétükből, és világot lássanak, hanem a Ceaușescu-korszakban nevelkedett szülőket is arra biztatta, hogy elhiggyék, hagyományaik komoly és piacképes értéket jelentenek. Bánffy báró eközben ráébredt arra is, mekkora kaland lenne visszahelyezni magát a szomszédos régi birtokokba. Hiszen már egy egész falu magyarságára támaszkodhatott.

– Szórványban fricskázzák őket nap mint nap, s velem most ők nyomták be a fúrót a román falunak, mondván: „visszajött a báró, visszavette az erdőt, a legelőt, ezeket onnan kidobta” – magyarázza Bánffy Farkas. – A fiatalok följárnak hozzám bulizni, sok időt töltünk együtt. A kortársaim közül kevesen hívnak Farkasnak, inkább a Bárót használják, de mint becenevet. Ebben azért van tisztelet és közvetlenség is...

Csakhogy itt, a román falu szélén, ahol most az orgonabokrok és a diófák árnyékában üldögélünk, türelmetlenül várva, hogy megnyíljanak a fugadi kastély kapui, a kezdet kissé viharosabban alakult.

Amikor elhatároztuk, hogy az ifjú Bánffy bárót erdélyi főhadiszállásán keressük fel, sejtettük, hogy az odavezető út sem lesz minden megrázkódtatás nélküli. Azt viszont nem sejtettük, hogy sokkal hamarabb elérjük az úri világok határvidékét, mint ahogy térképeink jelezték...

A fugadi úton, ha akarnánk, sem tudnánk elkerülni Nagyenyedet. De nem akarjuk. Az iskolavárosnak még most is delejező ereje van – hiába a kopottas külső, a vártemplom köré szorult, fogyatkozó magyarság és az egyre románosabb arculatot öltő városkép. A XVII. században alapított Bethlen Gábor Kollégium még mindig messziről vonzza az erdélyi magyar diákokat. És a helyi őshonos értelmiség most is képes arra, hogy – ha olykor külső segítséggel is – helyrehozza

– Egy bácsi meg azt mondta, hogy jól emlékszik: amikor építették a kastélyt, mindenki beletette a nevét egy üvegbe, amelyet aztán befalaztak. Csak az a baj, hogy a bácsi hetvenéves, a kastélyt meg kétszáz esztendeje emelték – neveti el magát Bánffy báró, azt azért hozzátéve, hogy mindössze három fotót találtak a kastély meg a park eredeti, békebeli állapotáról. Ezen és a szájhagyományon kívül nem sok minden áll rendelkezésre a régi állapotok rekonstruálásához. Semmiféle dokumentáció, tervrajz, építési feljegyzés nem került elő – ám e nehézséggel a legtöbb erdélyi úrilak megújítójának szembe kell néznie.

A ma látható fugadi Bánffy-kastély 1812-ben épült. Valami állt itt azelőtt is, arról talán éppen a pince tudna „mesélni”; de hogy az 1784-es Horea–Cloșca-féle lázadás oláh parasztfelkelői nagy gondot

Báró Bánffy Farkas mutatja a megmentett címet a fugadi kastélyban

– Hogy megnyomorodtam, sokkal-sokkal több jutott az életből, mint másoknak. Rászorultam az emberekre, ezért megfelelő kapcsolatot kellett tartanom velük..., ha tetszett, ha nem... A legkülönbébb emberekhez kellett megtalálnom a szellemi kulcsot.

Bethlen Anikó grófnő mindezt olyan természetességgel mondja, mintha megnyomorodni, aztán így leélni egy életet a világ legnyilvánvalóbb dolga volna. Marosvásárhelyi otthona ugyanezzel a természetességgel sugározza, hogy a múltat megragadni és étellel megtölteni csupán elhatározás kérdése.

Már évekkel ezelőtt megpróbáltunk bejutni a kis belvárosi villába, ám fönnakadtunk a nagy kaplapú, nagy bajuszú cigány férfiakon, akik ott tolongtak a kapuban, hogy Erdély kincseivel a grófnő elé járuljanak. Jó egy órát vártunk be-becsöngetve – aztán reményünket veszítve továbbálltunk. Most is két mackónadrágos úriemberbe botlunk, ami nem jó jel, de ők már kifele igyekeznek hangosan veszekedve, vállukon összetekert műszálas szőnyeg. Úgy tűnik, leletük nem érte el azt a korszakhatárt, amelyiktől érdekes lehet egy műtárgy Bethlen Anikó számára.

Pedig a grófnő valóságos tanfolyamokat tart a több száz cigány embernek. Kiterjedt hálózata van a szerző-mozgó fickókból, székelőföldi gáborokból, de román cigányokból is, akik lomtalanítás-kor meg évszázados padlások átfésülésekor bukkannak meglepő

Bethlen Anikó grófnő

oszt adományokat. Pereskedik az erdőkért. Könyvkötő műhelyt működtet, amelyben fogyatékosoknak ad munkát. Kötetenként, terítőként, mozsaranként szedegeti össze a múltat. De ez nem holt tevékenység. Mert minden visszanyert hektár, újrakötött könyv és keserves kézmozdulat mögött ott van az elvett erdő, a megsemmisített könyvtár és a megtört test. Meg a törhetetlenül kemény és élet-szerető lélek.

– Nézzék csak meg azt az öreg konyhai tárgyat ott, az asztal sarkán! – bök a grófnő fejével az egyik edénylerakat felé. – 1978-ban jött három ismerős cigány, azt mondták, hoztak egy mozsarat, ideadják négyezer lejért. Látom, rá van írva: „Bethlen Kata 1758”. Az edény egy évvel Árva Bethlen Kata halála előtt készült. Oltszemen találták a cigányok, ahol meghalt az emlékiró asszony. A mozsarat nem hűtötték elég ideig a készítői, türelmetlenek voltak, ezért megrepedt. Nekem sajnós nincs annyi pénzem, mondtam a cigányoknak. És az a baj, hogy meg is van repedve. Picit kellett rontsam a vásárt, ugye, ezt a cigányoktól tanultam – kacsint a grófnő. – Akkor elmentek, majd kis idő múlva visszajöttek, s jön be az én Vilmám, hogy hát

Árva Bethlen Kata 1758-ban készült mozsara Oltszemről került elő

Mikes Borbála grófnő az uzoni kastélyban

– Híres vándorművész, a lengyel lófestő, Tadeusz Ajdukiewicz festette ezt az alkotást 1912-ben a zabolai Mikes Ármin megrendelésére. Amikor a kész művet meglátta a gróf, számon kérte a mestert: „Mi ez a kép? Én nem lóportrékat rendeltem, hanem tájképet a gyönyörű vidékről és az erdőmről!” Nem vette át a festményt. Nagypám vásárolta meg az alkotást. Így került Mikes Ármin zabolai ménese a mi családuknak birtokába, és ezt a képet aztán megmenekítette egy református diakonissza, aki Kolozsváron őrizte másik festményünkkel együtt. Mindkettőt a kályha mögé rejtette összetekerve, ezért megperzselődött a szélük. Ezen a képen meg a válaszüti Bánffy Albert látható, alatta a kolozsvári Bánffy-palota rajza, az ő családjá építtette – mutatja Mikes Borbála. – Volt Mikes-ház is Kolozsváron, tudják, a Karolina téren az a szép árkádos udvarú... Azt azonban nem lehetett visszakövetelni, mert már régen eladta a család, amikor belefűlladt a magyarcsesztveki építkezésbe. Vegye ki, kérem, Gábor, az albumot, de vigyázzon, mert ez jó kommunista szekrény, és a háta ki szokott hullani...

Gyermeküdülők a főúri kastélyokban *A grófnő:
„Mégpukkadok Olivér,
Annyi itt a prollivér...”*

„Mégpukkadok, Olivér, anyi itt a prolivér”

és mesébe illő kiváltságait köszönhette: amelyet birtokán dolgoztott. A félelem indokolt volt. Ezt a társadalmi réteget már-már csak mesékben olvasható kíméletlenséggel szipolyozta ki, nyomta el és vetette meg. Különbül, mint hajdan a jobbágyait. Nem büntetlenül.

– Régen úgy folyt az élet, hogy nyáron a falusi kastélyban lakott a nemesség, mi például Magyarcsesztvén, télire meg beköltözött Kolozsvárra – idézi föl Borbála azt az időszakot, amelynek már csak az emlékezete érinthette meg, mivel 1939-ben született. – Kolozsváron a színház, a kaszinó, a jótékonyági előadások adtak elfoglaltságot, nagymama gyönyörűen zongorázott, más rokon tudott énekelni. És hát az élőképek, azoknak volt nagy divatjuk a há-

Béldi Emma és Teleki Ádám élőképen

ború előtti években, s polgár és mágnás egyformán színpadra állt! – sóhajt föl a grófnő, s mi arra kérjük, hogy a festmények és a fotók bemutatását kövessék az élőképek a múltból. Hogy belátható legyen, miképpen tűnt el nemcsak a kastélyokból, de Kolozsvár hagyományos helyszíneiről is a magyar arisztokrácia.

Képek a Trianon utáni Erdélyből

Bár az 1921-es agrárreform a legtöbb magyar családot a tönk szélére juttatta, Mikes nagymamának helyén volt az esze: még a reform előtt családi földosztást rendezett. Gyerekei, Mihály és Sándor nevére íratta a magyarcsesztvei birtok egy-egy harmadát – így háromszor annyi maradt meg, mintha egy néven lett volna minden. A kis klasszicista kastélyban még szakácsnők és szobalányok, víz-hordók és kocsisok, mosónők és kertészek, francia kisasszonyok és inasok láttak el szolgálatot, akiket a nagymama soha nem engedett cselédnek nevezni. Hiszen családok több nemzedéke tartotta fenn a csesztvei jólétet, akiknek pihenőnap is járt: őket kímélendő

Gróf Haller Jenő (jobbról a második) bútorgyári kollégáival a hatvanas években

Gróf Haller Jenő egész fennmaradó életét bútorgyári munkásként élte le, derűsen, előretekintve, kollégái tiszteletétől övezve. Időközben a kükküllővári kastélyba is gyár települt: a zsidvei kombinát használta a középkori pincéket pezsgőraktárnak és -palackozónak, a főnti lakosztályokba vörös grófok rendezkedtek be. Azt rebesgették, a még mindig elegáns kastélyt a párt titkosszolgálat, a Securitate szemelte ki magának. A nagy lábon élő kémfőnökök úri mulatságokat, „osztrigafűszerező” partikat és borgőzös orgiákat tartottak itt. És mivel, mint tudjuk, a szeku halhatatlan, a változások után nem volt könnyű dolguk a Hallereknek, amikor felmerült a kastély visszaperlése.

– A restitúciós törvények előrehaladott életkorban érték édesapámat, akkor már nyolcvanhoz közeledett, lendülete is fogyatkozott. Lévén, hogy a törvények abban a sorrendben, ahogy egymást követték, töredezetten juttatták vissza a birtokot, édesapám nem számított újrakezdeni mint gazda Kükküllőváron. Hiszen bútorgyári munkásként nem volt gyakorlata például Apor Csabával szemben. A vidékek között is nagy a különbség: egy dolog visszamenni a székely többségű Háromszékre, és másik Balázsfalva mellé, a szórványba, ahol fornak az indulatok, és amely vidék az önérzetek mértani

IRODALOM

- A nagyúr. Bánffy Miklós emlékezete. Szerk.: Sas Péter. Budapest, Nap, 2008
- Apor Csaba: Az emberiség erkölcsi alapja – a tízparancsolat. In: Korunk, 2002. december
- Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae. Budapest, Szépirodalmi, 1987
- Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország, VII. Budapest, 1901
- Ballay Jenő: Tanulmányut Erdélyben. In: Borászati Lapok, 1905. december 24.
- Bánffi Dienes elárultatása. Szerk.: Sebestyén Mihály. Marosvásárhely, Mentor, 2012
- Bánffy Miklós: Erdélyi történet, I-III. Budapest-Kolozsvár, Balassi-Polis, 2006
- Bárányos István: Bánffy Miklós: A losonczy Bánffy-család és az erdélyi arisztokrácia felelőssége. In: Fejedelemszorongók és a vallásszabadság Erdélyben. Szerk.: Udvarhelyi Erzsébet-Nagy Károly. Veszprém, Boldog Gizella Főegyházmezei Gyűjtemény, 2016
- Beke György: Szigetlakók (Barangolások Erdélyben, 1.). Budapest, Mundus, 1996
- Benkő Elek-Székely Attila: Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön. Budapest, Nap, 2008
- Bethlen Miklósné: Visszaemlékezése elhunyt férje családtörténetére és életútjára. In: Korunk, 2002. december
- Bicsok Zoltán-Orbán Zsolt: „Isten segedelmével udvaromat megépítettem...”. Történelmi családok kastélyai Erdélyben. Csíkszereda, Gutenberg, 2012
- Bikfalvi Károly: A maros-újvári sóbányák. Blaska Ubald bányatanácsos és Vajna Miklós bányatiszt adatai nyomán. Erdély, Kolozsvár, 1893. június
- Biró József: Erdély beszélő kövei. Kolozsvár, Kriterion, 2008
- Biró József: Erdélyi kastélyok. Budapest, Új Idők Irodalmi Intézet/Singer és Wolfner, 1943
- B. Nagy Margit: Várak, kastélyok, udvarházak. Ahogy a régiek látták. Bukarest, Kriterion, 1973
- Bódis András: „Csak Jézust próbálom koppintani”. Interjú Bőjte Csabával. In: Heti Válasz, 2016. március 24.

1. Marosújvári utcakép a bányakatasztrófa után 2012-ben

4. A tó helyén egykor szupermarket volt...

Üdvözlét Maros-Ujvárról.

5. A Király utca a békeidőkből

6. A felsőmarosújavári Teleki-kastély, 1907

7. A romos épület 2016-ban

16. Az elnéptelenedett istenháza 1978-ban

18. Teleki József

19. Teleki Ádám

20. Mikes Kelemen és Zeyk József

23. Játszótér a kolozsvári Victor Babeş parkban, 1958

24. Romániai Dacia-szalon

25. Élelmiszerbolt
kirakata, 1988

26. Káposztapiac Nagyváradoson a nyolcvanas évek végén

29. Székely falukép a Kárpátok géniuszával

30. „Isten segedelméből
álitota ezn a kaput
Both Ferencz és neje
Gaspar Kalára 1933”